

*Makalenin Türü: Araştırma Makalesi / Research Article

*Geliş Tarihi / First Received: 28.04.2025

*Kabul Tarihi / Accepted: 12.06.2025

*Atıf Bilgisi: Kaplan, M. M. (2025). "Kazak Edebiyatçı Ord. Prof. Dr. Zaki Ahmetuli Ahmetov (Hayatı, Bilimsel Çalışmaları)". Hars Akademi, 8 (1), 68-74.

*Citation: Kaplan, M. M. (2025). "Kazakh Literary Scholar Ord. Prof. Dr. Zaki Ahmetuli Ahmetov (Life and Scholarly Works)". Hars Akademi, 8 (1), 68-74.

*DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15764815>

KAZAK EDEBİYATÇI ORD. PROF. DR. ZAKİ AHMETULİ AHMETOV (HAYATI, BİLİMSEL ÇALIŞMALARI)

*Mehmet Mesut KAPLAN**

Öz

Zaki Ahmetuli Ahmetov, Kazak dili, halk edebiyatının yanı sıra Türklük bilimine önemli katkılar sağlamış, şiir ve söz sanatlarında kuramlar geliştiren, alanında otorite, akademik (Ord. Prof. Dr.) ünvana sahip aydın bir bilim insanıdır. Sovyetler Birliği ve sonrası gittiği her ülkede (Rusya, Ukrayna, Kırgızistan, Özbekistan vd.) bilim ve edebiyat dünyasında saygıyla anılan Ahmetov, edebiyatşinaslığının yanı sıra başarılı bir akademisyen, eğitmen ve öğretmendir. Temel araştırma alanları, Kazak edebiyatı tarih ve kuramları Abay'ın şiirleri ve M. Awezov'un öykü, tiyatro vd. edebî eserleri üzerinedir.

Edebiyat eleştirisi ve kuramı alanındaki çalışmaları hem teorik hem de pratik açılardan bilimsel öneme sahiptir. Özellikle monografi ve kitapları, edebî janr kuram ve metodolojisinin geliştirilmesine katkılar sağlamıştır. Eserleri üniversitelerde ve yüksekokullarda yaygın biçimde incelenmekte, sorunların yenilikçiliği ve araştırılan materyalin güncelliği bakımından temel araştırmalar olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışma Kazak dilci ve halk edebiyatçısı Z. Ahmetov'un hayatı, eserleri ve bilimsel kişiliği hakkında yazılan Rusça, Kazakça kitap ve makalelerden yararlanılarak hazırlanmıştır. Kazak geleneksel çağdaş halk şiiri, destan ve manzumeleri alanında akademik çalışma ve araştırmalar yapan akademisyen adaylarına katkı ve kaynak sağlamak amacı esas alınmıştır. Zaki Ahmetov'un bilimsel çalışmaları ve hakkında yazılan değerlendirmeler incelenmiş ve analitik yöntem kullanılarak bu makale hazırlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Z. A. Ahmetov, Kazak şiiri, Abay, Muhtar Awezov, şiir kuramları.

KAZAKH LITERARY SCHOLAR ORD. PROF. DR. ZAKİ AHMETULİ AHMETOV (LIFE AND SCHOLARLY WORKS)

Abstract

Zaki Ahmetuli Akhmetov is an authority in his field, an academic (Ord. Prof. Dr.) who has made significant contributions to the Kazakh language and folk literature as well as Turkish science, who has developed theories in poetry and verbal arts. He is an enlightened scientist with the title. Akhmetov, who is respected in the world of science and literature in the Soviet Union and in every country he went to after (Russia, Ukraine, Kyrgyzstan, Uzbekistan, etc.), is a successful academician, trainer and teacher as well as a literary critic. His main research interests are the history and theories of Kazakh literature, Abay's poems and M. Awezov's literary works such as stories, theaters, etc.

His work in the field of literary criticism and theory is of scientific importance both theoretically and practically. In particular, his monographs and books contributed to the development of literary genre theory and methodology. His works are widely studied in universities and colleges, and are considered to be fundamental research in terms of the novelty of the problems and the relevance of the material being investigated.

This study has been prepared by using Russian and Kazakh books and articles written about the life, works and scientific personality of Kazakh linguist and folk writer Z. Akhmetov. It is based on the aim of providing contribution and resources to academic candidates who conduct academic studies and research in the field of Kazakh traditional contemporary folk poetry, epics and verses. The scientific works of Zaki Akhmetov and the evaluations written about him have been examined, and this article has been prepared using an analytical method.

Key Words: Z. A. Akhmetov, Kazakh poetry, Abay, Mukhtar Awezov, theories of poetry.

Giriş: Zaki Ahmetulı Ahmetov’un Hayatı

Zaki Ahmetulı Ahmetov 4 Mayıs 1928’de Doğu Kazakistan Bölgesi, Ulan ilçesi, Uzunbulaq köyünde bilime, eğitime önem veren bir ailede doğar. İlk ve orta eğitimini bölge okullarında başarıyla tamamladıktan sonra Kazak Devlet Üniversitesine gider ve 1947’de başarılı bir öğrenci olarak mezun olur. Ailesinin teşviki ve hayalini kurduğu akademisyenlik yolunda ilk adımlarını atar. 1947–1950 yılları arasında SSCB Bilim Akademisinin Leningrad’daki Şıgıstanuv Enstitüsünde yüksek lisansını (aspirantura) tamamlar. Ardından 1965 yılında “Kazak Şiir Yapısı” adlı tezini savunarak filoloji bilimleri doktoru (kandidat) ünvanını kazanır. Yoğun emek vererek hazırladığı bu tez, Kazak şiirinin tarihsel gelişim sürecindeki biçim, biçem, anlamsal ve kuramsal özelliklerini ortaya çıkarması açısından ilk eserdir. Gençliğinin getirdiği enerji ve heyecanla çalışmalarına aralıksız devam eden Ahmetov, bir yandan makaleler, bildiriler hazırlarken doktorasına (profesörlük tezi) devam eder.

Başta Kazakistan olmak üzere Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Azerbaycan gibi komşu ülkelerde akademi ve bilim dünyasında adı duyulmaya başlar. Leningrad Devlet Üniversitesinde “Lermontov ve Abay” konulu doktora tezi savunmasının ardından 1971–1975 yılları arasında Kızlar Pedagoji Enstitüsünde doçent, bölüm başkanı, dekan ve Kazak SSR Bilim Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsünün kıdemli araştırmacısı olarak görev yapar. Zaki Ahmetov, bundan sonraki süreçte akademi ve yüksek öğretimde hep yönetici olarak görev alır. Ancak bilimsel çalışmalarına ara vermez. 1975–1981 yılları arası Kazak SSR Bilim Akademisi M. Awezov, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü müdür yardımcısı ve müdürü olarak görev yapar. 1976-1984 yılları arası Kazak SSR Bilim Akademisi Toplum Bilimleri Bölümünde akademik sekreterlik, 1984-1986 yılları arası ise başkan yardımcılığını yürütür.

1983’te Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Bilim Akademisi üyeliğine seçilerek meslek hayatının zirvesi olan akademik (Ord. Prof. Dr.) ünvanına layık görülür. Toplum ve toplum yöneticileri tarafından ısrarla siyasette de aktif görev tavsiye ve tekliflerini reddedemez ve sonunda SSR Yüksek Konsey milletvekili olarak seçilir (1985). Ayrıca 1996’da Uluslararası Aytmatov Akademisi tarafından akademik ünvanı verilir.

Ahmetov, manzum eser, şiir, klasik ozan (aқın) atışma, deyişleri alanında bilimsel çalışmalar yapan, kuramsam yaklaşımlar geliştiren, edebiyat alanında saygın, iyi bir aile babası, üniversitelerde ders veren, insani, vicdani ve yardımsever kişiliğiyle tanınan akademisyendir. Aynı enstitü ve bilimsel kürsülerde beraber çalışan doktora öğrencisi Svetlana Ananiyeva, onun hakkında Kazak aksakalı, birey olarak yaşadıkları ve gördüklerini şu şekilde açıklar:

“Zaken kimse hakkında kötü söz söylemezdi. Ancak son zamanlarda, yaşlılık çağına yaklaşan bir bilim doktoru hakkında (ilk ve tek kez) olumsuz bir yorumunu duydum. Doğrusu, o bilim insanı çeşitli ünvan ve ödüllere sahip olsa da bugün benmerkezci davranışlarıyla kendini göstermektedir. Zaken’in dediği gibi, bilim adamlığı ile kibirlilik (Batıraşlık) insanı ârafta bırakır ve yorar. Şimdi anlıyorum ki Zaken, ‘Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla!’ misali, kibir ve bencillik bilim adamına yakışmaz diye beni uyarırmış” (Ананьева 2018: 296).

Ailesi okuyup iyi bir eğitim alması için genç Ahmetov’u sürekli desteklemiş, teşvik etmiştir. Çağdaş eğitim almasında her türlü fedakârlığı yaparken dini eğitimine de önem vermişlerdir. S. Ananiyeva anılarında Z. Ahmetov’un bu özelliğine de dikkat çekmektedir:

“Akademik büyüklerimiz ve Abay araştırmacıları arasında Kur’an okuyan yalnızca Zaken’di. Son yıllarda Kur’an’dan bahseder, makamına özen göstererek, kendini vererek okurdu. Ziya ablamızın anlattığına göre, Zaken’in ataları da mollaymış. Tabii Sovyet döneminde böyle bir bilgi dile getirilmezdi. Dört kardeş arasında yalnız onun hayatta kalmasının boşuna olmadığını Zaken de hissediyordu. Annesine ayrı bir saygı beslerdi. Onun kültürlü ve nazik tavırlarında Ziya ablanın doğrudan payı olduğunu anladım.

‘1995 yılında, Gülziya’nın babası vefat etti. Taziye için o eve gittiğimizde, Zaken ilk kez (bizim yanımda) Kur’an okudu. Makamıyla, her ayeti kıraatle okudu. Hepimiz şaşkına döndük. Sonra, “Bu duaları çocukken babamdan duymuştum, unutulmamış demek ki,” diye anlattı. Annesi vefat edip, onu toprağa veren insanları gördükçe, ‘Ana-babanın evladını uğurlamasından daha zor ne olabilir ki...’ diye dalıp giderdi.

Pek çok konuda ‘Bunu zamanla düşünürsün,’ diyerek topu bana atmakla kalmaz, aynı zamanda mutlaka fikrimi de almak isterdi. Bunun yalnızca gençlere ilgi göstermek değil, onların yeni bilimsel fikirlerine de değer vermek olduğunu şimdi anlıyorum. Kendi çocuklarıyla yaşıt olan bizlere ‘siz’ diye hitap etmesi, onun ne kadar soylu bir entelektüel, zarif ve kültürlü biri olduğunun en önemli göstergesiydi. Zaken’in ağabeyliği, kişiliği ve hocalığının semeresini her zaman hatırlayacağız” (Ананьева 2018: 296-297).

Akademisyen Ahmetov ulusal ve uluslararası sempozyum ve konferanslara katılmış çok sayıda nitelikli bildiriler sunmuştur. Keskin zekâsı, akıcı ve açık bir üslubun yanı sıra yer yer mizahi ustalığını sergilerken salonlardaki bütün dinleyiciler ve öğrencilerin takdir ve hayranlığını kazanmıştır. Doktora, profesörlük tez veya bilimsel konularla ilgili tez ve makaleleri pür dikkat okuyup eksikliklerine dair ayrıntılı kapsamlı, aforizma yüklü raporlar hazırlamıştır. Muhatap ve doktor, profesör adayları kırıp incitmeden eleştirilerini dile getirmiştir (Ананьева 2018: 297). Kazak edebiyat ve bilim dünyasına yazdıkları, onlarca makale ve kitapların yanı sıra yetiştirdiği onlarca doktora öğrencisi nedeniyle Kazakistan'ın emekçi kahramanı (1978), Birinci dereceli Ş. Valihanov (1980) ve Sovyetler Birliğine bağlı ülkelerce önem arz eden Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Ödülü nişanı verilmiştir (1996).

Z. Ahmetov'un hayatı, bilimsel çalışmalarıyla ilgili Kazakistan Bilimler Akademisi tarafından bir monografi yayımlanmıştır (Дәулетбекова и Инашева 1994). Ayrıca Kazakistan'ın Al Farabi Üniversitesi yayınlarından çıkan kitapta dilci ve edebiyatçılar, bilimsel yönü, akademisyenliği ve anılarıyla ilgili makaleler yazılmıştır. Söz konusu eserin Ahmetov'un hayatı, bilimsel çalışmalarının yanı sıra 1940'lerden itibaren Kazak dilcilik tarihine ışık tutması açısından son derece önem arz etmektedir: **Jurmunski V. M.**, Z. Ahmetov'un Doktora Tezi Hakkında, **Kenzhebayev B.**, Z. A. Ahmetov'un Doktora Tezine Dair Görüşler, **Nurtazin T.**, Z. Ahmetov'un "Kazak Şiir Yapısı" Kitabı Hakkında, **Kirabayev S.**, Bilge (Zaki) Âlim, Hayatı; Şahsiyet ve Sanatı Örnek, **Derbisalin E.**, Ustalığın (sanatsal ustalığın) Özünü Dile Getiren, **Eleukenov Ş.**, Henüz Yürünmemiş Patika Yoldan, **Berdibay R.**, Bilimin Duru Kaynağına, **Nurgali R.**, Akademik Zaki Ahmetov; Âlim, Ansiklopedist, **Jarmuhameduli M.**, Geniş Ufuklu Âlim, **Narimbetov Â.**, Bilimin Parlak Yıldızı, **Kundaqbayuli B.**, Gerçek Bir Âlimdi, **Qabışev Ğ.**, Tarihte Silinmez Bir Şahsiyet, **Jumagulov Ş.**, Zaki Her Zaman Bizim Hafızamızda, **Qasqabasov S.**, Akademik Zaki Ahmetov, **Egeubayev A.**, Abay Ekolünün Akademisyeni, **Nayzagarin T.**, Alev Gibi Coşkulu Geçmiş Bir Ömür, **Qalijanov U.**, Zaki Ahmetov Dünyası, **Dädebayev J.**, Tabiatında Nurlu ışığı, Kutu Olan, **Jüanişbekov N.**, Maestro **Akmataliev A.**, Zaki Ağabey Kırgız Bilim Adamlarının Mektebi, **Ebdesuli K.**, Hoca (Üstat) Öğretisi, **Maytanov B.**, "Parlak Gökyüzüne Tutunarak Yükselmişsin Sen, **Sadikov A.**, Unutulmaz Zaki Ağabey!", **Äbdiuğazuli B.**, Âlimin Örnek Ömrü, **Tilepov J.**, Bilge, Âlim, **Negimov S.**, Akademik Zaki Ahmetov, Kazak Şiirinin Kuramcısı, **İsmakova A.**, Zâken Hakkında Bir Hatıra (anı), **Ananyeva S.**, Akademik Z. Ahmetov'un Çalışmalarında Kazak ve Rus Klasik Edebiyatı: Tipoloji ve Etkileşim, **Piraliyeva G.**, "Sadelik, Manevi Güzelliğin Başlıca Şartıdır", **Sadikov H.**, Dünya Çapında Ünlü Âlim, **Bekniyazov T.**, Entellektüel bilgelik, **Kunayev D.**, Hatırada Kalan Buluşmalar, **Omaruli B.**, Asalet (soyluluk) Teorisi, **Hamraev A.**, Hoca (Üstat), **Tüspova A.**, Her Şey İnsanlara Kalıyor, **Orazbek M.**, "Geride Sözü'n ve İşin Kalsa...", **Keşenova T.**, Başkasının Sevincine Yürekte Sevinmeyi Bilen, **Omarov K.**, Zâken Olağanüstü Bir İnsandı, **Nasırqızı Z.**, Zaki Hakkında Söz, **Oysılбай A. T.**, Akademik Zaki Ahmetov'un Araştırmalarında Abay Çalışmaları, **Ebdırahmanqızı T.**, Sözü'n Özünü (inceliklerini) İrdeleyen Usta Hatip, **Ömirbek J.**, Doğuştan Gelen Kudret, **Kanafin A.**, Akademik Zaki Ahmetuli'na **Kosan S.**, Elveda, Can Ağabey!¹

Ahmetov'un çalışmaları, Kazak ve Rus akademisyenler M. Awezov, S. Mukanov, G. Musrepov, Z. Kabdolov, S. Kenesbayev, M. Siltchenko, Ch. Djumaliev, V. Jurmunski, P. Berkov ile Moskova'dan edebiyat eleştirmenleri G. Lomidze, Z. Kedrina tarafından takdir görmüştür. Eserleri Moskova, St. Petersburg, Erevan, Minsk, Kişinev, Bakü, Taşkent, Bişkek, Çin ve Türkiye'de yayımlanmıştır. *Edebi Sanat Kuramı* adlı kitabı 1992'de Çin'de yayımlanmıştır.

Özellikle V. M. Jurmunski, S. E. Malov, A. Şçerbak, L. Timofeev, V. A. Manuilov, G. İ. Lomidze, M. B. Hrapçenko, A. A. Petrosyan, D. A. Olderogge, M. P. Alekseev gibi ünlü bilim adamları Zaki Ahmetov ile mektuplaşarak edebiyat teorisi, tarihi ve eleştirisi üzerine düşüncelerini paylaşmışlardır. Edebiyat eleştiri kuramcısı L. Timofeev, bir mektubunda Z. Ahmetov'un çalışmalarından duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve gönderdiği kitap için kendisine teşekkür etmiştir (Қызырбекқызы 2023).

¹ **Мұтанов Ғ. М.**, Заки Ахметов, Әл Фараби атындағы Қаз ҰУ, Алматы, 2018; **Жирмунский В.М.** О докторской диссертации З. Ахметова, **Кенжебаев Б.** Отзыв на докторскую диссертацию З.А. Ахметова, **Нуртазин Т.** О книге З. Ахметова «Казахское стихосложение», **Кирабаев С.** Зерделі ғалым, Қабдолов З. Өмірі- үлгі, енері – енеге, Дербісалин Ә. Шеберлік сырын толғаған, **Елеукенов Ш.** По нехоженой тропе, Бердібай Р. Ғылым тұнығына бойлаған, **Нұрғали Р.** Академик Зәки Ахметов- ғалым, энциклопедияшы, **Жармұхамедұлы М.** Кең құлашты ғалым, **Нарымбетов Ә.** Ғылымның жарық жұлдызы, **Құндақбайұлы Б.** Нағыз ғалым еді, **Қабышев Ғ.** Тарихтан өшпес тұлға, Жумагулов Ш. Зәки әр уақытта біздің есімізде, **Қасқабасов С.** Академик Зәки Ахметов, **Егеубаев А.** Абай мектебинін академигі, **Найзагарин Т.** Жалынды өткен бір ғұмыр, **Қалижанов У.** Зәки Ахметов әлемі, **Дәдебәев Ж.** Табиғатында асыл нуры, киелі қасиеті бар, **Джүанышбеков Н.** Maestro, **Акматалиев А.** Заки ағай қырғыз оқушытууларының мектебі, **Әбдезулы К.** Устаз тағылымы, **Майтанов Б.** «Нурлы аспанға тырысып өскенсің сен», **Садықов А.** Эстен кеткіс Заки-аға! **Әбдіуғазыұлы Б.** Ғылымның ғибратты ғұмыры, **Тілепов Ж.** Гүлама, **Негимов С.** Академик Зәки Ахметов - Қазақ өлеңінің теоретигі, **Ісмакова А.** Зәкен туралы естелік, **Ананьева С.** Казахская и русская классика в трудах академика З. Ахметова: типология в взаимодействии, **Пиралиева Г.** «Қарағтайымдылық-рухани әдеміліктің басты шарты», **Садықов Х.** Ученый с мировым именем, **Бекниязов Т.** Зиялы парасат, **Қунаев Д.** Памятные встречи, **Омарулы Б.** Тектілік теориясы, **Хамраев А.** Устаз, **Түсүпова А.** Все остается людям, **Оразбек М.**, «Арттағыға сезің мен ісің қалса...», **Кешенова Т.** Өзгенің қуанышына шын қуана білетін, **Омаров К.**, Зәкен ғажап адам еді, **Насырқызы З.** Зәки туралы сез, **Ойсылбай А.Т.**, Академик Зәки Ахметов зерттеулеріндегі Абайтану мәселелері, **Әбдірахманқызы Т.** Сез сырын саралаған саңлақ дүлдүл, **Өмірбек Ж.** Туа біткен қудіреті, **Канафин А.**, Академик Зәки Ахметұлына, **Косан С.** Бақул болың ыз, жан аға!

11 monografi, 15’ten fazla kitap, 400 makale ve ders kitaplarının ortak yazarıdır. Mufasssal, çok ciltli Kazak ve Dünya Edebiyatı tarihinin yazılmasında da etkin yazar ve editör olarak görev almıştır. Genç meslektaşlarının araştırmalarını yönlendirmekte, danışmanlığında 20’den fazla doktora adayı tezini savunmuştur. Birçok kitap, dergi editörlüğünün yanı sıra bilimsel hayatının büyük bir bölümünü adadığı Kazak şair Ulu Abay adına hazırlanan kapsamlı “Abay” ansiklopedisinin yazmış ve editörlüğünü yürütmüştür.

Bilimsel Çalışmaları

Zaki Ahmetov’un edebiyat ve akademi dünyasında tanınmasındaki en bilinen çalışması kuşkusuz 1964’te yayımlanan “Kazak Şiirinin Biçimsel Özellikleri” adlı doktora tezidir. Daha sonra monografi olarak yayımlanmış olup dilci, edebiyatçı ve halk edebiyatçıların dikkatini çekmiş, takdirlerini kazanmıştır. Ünlü Türkolog V. M. Jirmunskiy (Zhirmunsky), Ahmetov’un çalışmalarını inceleyerek özellikle *Kazak Şiirinin Biçimsel Özellikleri* ve *Edebi Sanat Kuramı* eserleri hakkında olumlu eleştirilerde bulunmuştur. Jirmunskiy, Ahmetov’un Kazak şiirinin yapısal ve dilsel özelliklerine dair derinlemesine analizlerini övmüş ve bu çalışmaların karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarına önemli katkı sağladığını vurgulamıştır (Jirmunskiy 1965: 34). Kazak edebiyat incelemeleri alanında Kazak geleneksel modern şiir yapı ve ölçüsüyle ilgili objektif kural ve kuramları ortaya koyan ilk ve hâlen tek temel eser niteliğindedir.

Ahmetov, kendisinden önce bu alanda araştırma yapan edebiyatçıların bildiri, makale ve kitaplarına vakıf olup görüş ve değerlendirmelerini sınıflandırmış Türkoloji bibliyografyası alanındaki bilimsel kaynakları ve bilgi birikimini kullanarak kendi kuramsal yaklaşım ve değerlendirmelerini ortaya koymuştur. Geçmişten günümüze Kazak vezninin evrim süreci ve modern Kazak halkının kültürel ve entelektüel dünyasındaki değişimlerine bağlı olarak şiirin biçim ve biçimsel özelliklerini analiz etmiştir. Bu eser, günümüze dek yalnızca Kazak edebiyatı için değil bütün Türkoloji sahasında değerli bir kaynak olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca Rus ve Kazak şiirlerinin karşılaştırmalı analizine ilişkin özgün örneklerle de yer vermiştir.

Z. Ahmetov, doktora tezine ayrı bir önem vererek şunları ifade eder: “*Herkesin kalbine yakın, yürekte çıkmış bir araştırması vardır. Benim için bu kitap bütün resmi ünvanlarımdan da üstündür. Bu çalışmayı tamamladığımda evet doğru ve yerinde bir çalışma yaptım!*” (Пиралиева, Гүлзия 2018: 296-297). Z. Ahmetov’un Kazak manzum eserlerle ilgili bu görüş ve değerlendirmelerinin yersiz olmadığını daha sonra Kırgızların Manas Destanı’nın biçim ve biçimsel özelliklerine dair kuramsal yaklaşım ve değerlendirmeleri gösterecektir. Kırgızların geçmişten günümüze hâlen Manasçılar tarafından icra edilen ve dünyanın en büyük destanı olarak kabul gören “Manas Destanı” adına 1995 Ağustos ayında Almatı’da düzenlenen Uluslararası konferanstaki bildirisinde bu destanın sadece tarihin arka odalarında kalan Kırgızların tarihi bir anıtı değil günümüzde de yaşayan ve var olmaya devam eden canlı bir destan olduğunu ifade ettikten sonra destanın yedi ve sekiz hece ölçüsü ile icra edildiği tespitinde bulunmuştur. Z. Ahmetov, destanda Kazak halkı tarihinin de yer aldığını özellikle Kazak Han ve hanlıklar dönemi hakkında kayda değer bilgilerin yer aldığını, kimi Kazak ozanları yer deyiş ve atışmalarında Manas Destanı dizelerinden örnekler verdiğini dile getirmiştir. (Пиралиева, Мутанов, Ахметов 2018: 304-305).

1954’te yayımlanan günümüz araştırmaları için de zengin malzeme sunan yeniliklerle dolu bir eser olan *Lermontov ve Abay* kitabının ardından Z. A. Ahmetov, yetenekli bir araştırmacı ve edebiyat eleştirmeni olarak tanınmaya başlamıştır. Bu eserde, Abay’ın Rusça’dan Kazakça’ya yaptığı çeviriler ilk defa analiz edilmiş, Abay’ın Rus şairlerine, özellikle Lermontov’a bakışı ortaya konulmuştur. Akademik Z. Ahmetov, “Abay Araştırmaları” (Abayşınaslık) bilimine de büyük katkı sağlamıştır. 1953’te, Abay’ın eserlerinin kanonik metnini² tespit etme meselesiyle ilgili olarak Abayşınaslıkta (Abay araştırmalarında) ilk kuramsal dayanağı ortaya koymuş ve bilimsel bir makale yayımlamıştır. Abay’ın Rus klasik şiiriyle bağlantısını ve onun çevirmenlik dehasını anlamak bakımından bugün de önemini koruyan kapsamlı bir araştırma niteliğindedir.

Abay üzerine yapılan ayrıntılı ve kuramsal çalışmaları, genç bilim adamının dil, şiir ve halk edebiyatı alanındaki araştırmalarına önemli katkılar sağlayacak ve bu alanda çığır açmasında etkin rol alacaktır.

1970 tarihli *Kazak Şiiri Dili Üzerine* ve 1973 tarihli *Edebi Sanat Kuramı* kitaplarında yazar, Kazak şiiri dilinin özelliklerini, tanınmış şairlerin bireysel şiir dilinin ve söz dizimi ile ritmik yapısındaki gelişiminin objektif yasalarını incelemiştir. Sözlü ve yazılı edebiyat ile çağdaş şiir arasındaki şiir dili farkını, farklı dönemlerde gelişen ifade araçlarını irdemiştir. Z. A. Ahmetov, sayısız çağrışım bağlantıları ve analogilerle, yaylak-kışlak yaşam tarzının etkisiyle Kazak halkının bilincine yerleşen ulusal sanatsal düşüncenin önemli özelliklerinin belirlendiğine ve bunların çağdaş Kazak şiirinde kullanılan pek çok şiirsel imgeye temel oluşturduğunu ve pek çok örnekle şiir dilinin yeni imgeler ve sembollerle zenginleştiğini kanıtlamıştır. Şiir

² Kanonik metinler, bir kültürün, dinin veya geleneğin temelini oluşturan, normatif ve belirleyici nitelikteki metinlerdir. Bu metinler, zaman içinde kutsal, otorite veya standart kabul edilerek korunmuş ve nesiller boyunca aktarılmıştır. Kanonlaşma süreci, metinlerin seçimi, standartlaştırılması ve toplumsal hafızada merkezi bir rol üstlenmesiyle şekillenir. Örneğin, Tevrat, İncil, Kur’an gibi kutsal metinler veya Homeros’un destanları, belirli bir kültürel kimliğin inşasında kritik rol oynamış kanonik eserlerdir. Bk. Jan Assmann, *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, (Çev. Ayşe Tekin), 2001, Ayrıntı Yayınları.

dilinde yeni imgelerin ortaya çıkması ve ifade araçlarının pekişmesi ile çağdaş vezinde esaslı yeniliklerin olduğunu ispatlamıştır. 1978 tarihli “Kazak Edebiyatında Çağdaş Gelişim ve Gelenekler” monografisinde yazar, diğer edebiyatlarla karşılıklı yarar sağlayan etkileşim, zenginleşme ve etkileşim bağlamında incelenen çağdaş Kazak edebiyatının güncel problemlerini ortaya koymuştur.

1984 tarihli *Abay Romanının Şiirsel Yapısı* ve *Muhtar Awezov’un Destansı Romanı* monografileri, M. Awezov’un başyapıtına adanmıştır. Bu kitaplarda yazar, Abay imgesinin sanatsal tasvirinin ve şairin yaşadığı tarihi dönemin incelenmesini, romanın tür özellikleri, kompozisyon yapısı ve ifade araçlarının içerikle ve edebî form ile yakın ilişki içerisinde incelenmesini gerçekleştirmiştir. Muhtar Awezov’un başlangıçta üç ciltlik bir roman olarak planladığı *Abay Yolu* romanı, Kazak halkının tarihsel geçmişine adanmış dört ciltlik bir epik esere dönüşmüştür. Z. Ahmetov romanla ilgili değerlendirmelerinde şu konulara dikkat çeker:

“Abay dönemi üzerine derinlemesine yapılan araştırma, Awezov’un çağdaş yaşamı daha net görmesine, onun zorluklarını ve çelişkilerini kavramasına, aynı zamanda modern ideolojik mücadeleye katılımını ve insanlar arasındaki ilişkilere derinden vakıf olmasını sağlayarak tarihsel olayları bütün yönleriyle ele almasına katkı sağlamıştır. Roman-epos, yazarın zorlu hayatında çektiği acıların ve katlananların birçoğunu içine almıştır. Fakat burada belki de en önemli olan, Abay’ın gerçeğe ve adalete sarsılmaz inancının, Awezov’un yaşam felsefesini de yansıttır” (Ahmetov, 1997: 34-35).

Romanın şiirsel yapısının incelenmesinde, sadece son hâline değil aynı zamanda arşiv belgeleri, taslak metinler, daktilo kopyaları ve romanın ana hatları da dikkate alınmıştır. Böylece Awezov’un *Abay* romanının yazım süreci objektif ve bilimsel araştırmalar ışığında açığa kavuşmuştur.

1995 tarihli *Abay’ın Şiirsel Dünyası* kitabında, Abay şiirini analiz eden Z. A. Ahmetov, Abay’ın sanatsal ve estetik geleneklerle yakın ilişkisini, yenilikçi yöntemlerini ve Rus ile Dünya edebiyatını algılayışını göstermiştir. Dünya kültürüne dâhil olma arzusu, Rus klasiğiyle uyum, kişisel gelişim, bunlar Abay’ın lirik şiirinin önde gelen motivasyonlarıdır. Ruhani yalnızlık teması, onun şiirini Rus klasiğiyle birleştirir. Puşkin, Lermontov, Krilova, Bunin, Polonskiy gibi yazarların eserlerinden yapılan çeviriler buna örnektir. Örneğin, A. Puşkin’in *Evgeniy Onegin* adlı eserinde Lenski’nin monoloğunun birkaç farklı çeviri varyantı mevcuttur. Abay’a en yakın olan ise Lermontov’dur. Büyük Kazak şairine ait “Duma”, “Ne sıkıcı ne de hüznü verici”, “Dua”, “Akşamlar” ve M. Yu. Lermontov’un “Vadim”, “Demon” ve “Mtsırı” gibi eserlerin çevirileri ona aittir.

Abay’ın Şiirsel Dünyası adlı eseri, ünlü bilim insanının yıllarca süren araştırmalarının sonucu olup eserleri Kazakistan, Rusya ve Kırgızistan’daki edebiyat bilim okulları tarafından bilimsel olarak tanınmıştır. Eser, Abay’ın şair, düşünür, aydın, besteci ve kamu önderi olarak çok yönlü kişiliğini canlı bir şekilde ortaya koymaktadır. *Abay’ın Şairlik Dünyası* başlıklı monografisi, bilim insanının uzun yıllar süren incelemelerinin bir sonucu olarak Abay’ı yeni bir bakış açısıyla tanıtan çok önemli bir çalışma olmuştur. Yazar, Abay’ın eserlerini her yönüyle ele almış, daha önce üzerinde ayrıntılı durulmayan bir konuyu – Abay’ın şairlik sanatı ile müzik ve ezgi hakkındaki düşüncelerini – ilk kez bütün yönleriyle incelenmiştir. Abay’ın dünyası, Kazak edebiyatı klasiğinin, şair-felsefecinin, düşünürün, toplum adamının, aydınlatıcının ve bestecinin kendisi kadar çok yönlü ve büyüktür. Örneğin, “Tatyana’nın Mektubu”, “Tatyana’nın Sözü” (yani “Onegin’e Yanıt”), “Gözlerimin Pupilleri”, “Dağ Zirveleri” gibi eserlerde, Abay bunları yalnızca ana diline çevirmekle kalmamış, aynı zamanda bestelerini de yazmıştır.

Şiirde “üç bütünlük” ilkesi; akıl, duygu ve irade; bilginin edinilmesinin gerekliliği üzerine düşünceler, aydınlanma çağrısı, adalet ve insancılık ilkesinin teyidi, Abay’ın sosyal yönlü bir şair olarak değerlendirilmesini sağlamaktadır. Abay’ın şiir dünyası, bozkır han, beyleri Kazakistan’ın devlet yapısı ve kadının rolü üzerine şiirsel düşünceleri de içermektedir. Abay için “Mükemmel İnsan”, karakterinde çalışkanlık, dürüstlük, adalet ve yeteneğin ideal biçimde birleştiği kişidir. Şair, karakterlerin psikolojisini ve ruh hâllerini son derece incelikte aktarır. Abay, aynı zamanda derin duygusal lirik şiirin de ustasıdır. Onun mirası hem samimi lirik şiir örneklerini hem de peyzaj şiirini barındırmakta, şiir sanatı, şiir ve hiciv üzerine derin düşünceleri içermektedir.

Yukarıda belirtilen monografiler dışında, Ahmetov’un Kazak edebiyatı ve Abay’ın incelenmesine yönelik diğer eserleri de dikkat çekicidir: *Abay ve Çağdaş Zamanlar*, *Dahinin Dersleri*, *Abay’ının eserlerine yazdığı ön söz*, dergilerde yayımlanan pek çok makale ve Moskova, St. Petersburg, Taşkent, Kiev, Semipalatinsk, Almatı’da düzenlenen uluslararası Abay’ın 150. doğum günü anısına Akademi’de yapılan onlarca bildiri Kazak dil ve halk edebiyatına önemli katkılar sağlamıştır.

Z. A. Ahmetov’un diğer büyük Kazak yazarlarından M. Awezov’un incelenmesine yönelik eserleri de “M. Awezov’un Destansı Romanı” (1997) ve “Büyük Yazar-Hümanist”, “Muhtar Awezov ve Dünya

Edebiyatı” gibi makaleleri içermektedir. Awezov’un *Abay* romanının yazım sürecine ilişkin makalesi Türkiye’de yayımlanmıştır (Ahmetov 1997: 34-45). Ahmetov’un, Abay ve Awezov’un yaratıcı faaliyetleri üzerine yaptığı araştırmalar, henüz tam olarak aydınlatılamayan veya modern edebiyat incelemelerinin gereklilikleriyle örtüşmeyen çözülememiş sorunlara ışık tutma amacı taşımaktadır.

Z. A. Ahmetov tarafından düzenlenen *Edebi Terim Sözlüğü* 1996’da yayımlanmıştır. Bu eser, Kazak edebiyat terimlerinin sistematik olarak bilimsel açıdan ilk defa ele alındığı çalışmadır. Konuyla ilgili “Edebi Terimlerin İyileştirilmesi Üzerine”, “Manas ve Kazak Destanları”, “I. Jansugurov’un Şiirinde Üslup ve Dil” A. Bokeihanov ve M. Dulatov üzerine kaleme aldığı makale ve bildirileri de önem arz etmektedir. Bu ve diğer eserlerde Z. A. Ahmetov, önemli teorik sorunları tartışmaktadır. Kazak destanı “jır” ve Türk dünyası şiirinde beyit konusunu incelerken çağdaş Kazak ve Türk edebiyatının köklerinin yazılı metinlerin yanı sıra sözlü edebiyat geleneğinde de araştırılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Bilimsel araştırmalarının ana konusu, şiir teorisi ve “ölen tanuw” (şiir bilimi) meseleleridir. *Kazak Şiirinin Dili Hakkında* ve *Şiir Sözüünün Kuramı* gibi çalışmalarında şiir estetiğinin (poetika) ulusal özelliklerine özel önem göstererek Kazak şiirindeki ölçü ve motif kalıplarını, bunların çeşitlenme yollarını ve yöntemlerini, dize, durak, kıta gibi şiirin yapı birimlerinin yasalarını ayrıntılı biçimde ele almıştır. 2002’de yayımlanan *Kazak Şiiri Teorisinin* Temelleri adlı monografisinde Kazak şiirini bambaşka bir açıdan incelemiş; Kazak şiirindeki yapının bütünü, söz dizimini, ritmini, hece özelliklerini yeni bir bakış açısıyla yorumlamıştır. Bilimsel ilgi alanı oldukça geniş olan Z. A. Ahmetov, yaratıcı yöntem ve üslup gelenek ile yenilikçi yöntemler, bakış açısı ile sanatsal üretim arasındaki ilişki, edebiyatın söz dizimi ve üslup problemleri, çağdaş edebiyatın gelişimindeki başlıca eğilimleri araştırmaktadır. 1968’de Leningrad’daki *50 Yıllık Sovyet Edebiyat İncelemeleri*, 1969’da Moskova’da *Kazak Edebiyatı Tarihi*, 1970’de Almatı’daki *Kazak Sovyet Edebiyatı Tarihi* kitaplarında; ayrıca 1968 (№ 3) Moskova’daki *Dilbilimi Problemleri*, 1974 (№ 4) *Sovyet Türk Coğrafyası* gibi dergilerde bilimsel yazı ve makaleleri yayımlanmış, dil ve edebiyat eleştirmenleri tarafından takdir edilmiştir.

İlk akla gelen eserleri: *Lermontov ve Abay*, Rusça. A., “Bilim Akademisi Yayınları”, 1954, *Kazak Şiir Yapısı*. Rusça. A., “Bilim Akademisi Yayınları”, 1964, *Şiir Zirvesi, Bilgelik, Şiir Sözü Teorisi*, Mektep, 1973, *Kazak Edebiyatının Günümüzde Gelişimi ve Gelenekleri*. Rusça. A., “Bilim”, 1978, *Abay Yolu Eposunun Poetikası*. Rusça. A., “Bilim”, 1984, *Şiir Sözü Teorisi*. “İle” (Çin Halk Cumhuriyeti), 1992, *Abay’ın Şairlik Dünyası*, Ana Dili, 1995, *M. Awezov’un Roman Eposu*. A., “Sanat”, 1997 ve adları bir makaleye sığmayacak kadar bildiri, makale ve bilimsel yazıları vardır. Kazak şiirinin tarihi gelişimi içerisindeki özgün özellikleri ve yapısının incelenmesi için bilimsel bir sistem oluşturmuştur. Gelenekçi ve yenilikçi yöntemler, Kazak şairlerinin sanatsal ustalığı, vezin problemleri, Kazak edebiyatının diğer ülkelerin edebiyatlarıyla edebî teması gibi çağdaş edebiyat incelemelerinin güncel problemlerini araştırmıştır. Z. A. Ahmetov’un eserleri, tarihsel ve edebî süreçlerin çağdaş kavramıyla, sosyal, ahlaki, estetik ve sanatsal önceliklerle örtüşen yaklaşımlarını yansıttığı için büyük önem taşımaktadır.

Sonuç

Z. A. Ahmetov, Kazak şiir alanında kuramsal yaklaşımlar geliştiren bir edebiyatşinas, genç araştırmacıları yönlendiren, teşvik eden çok yönlü bir bilim adamı; yüksek kültür ve eğitim seviyesi, cömertliği mükemmel vatandaş ve vatansever Kazak aydınıdır. Zaki Ahmetov’un Kazak şiirinin poetik yapısı üzerine yaptığı kuramsal çalışmalar, yalnızca geleneksel şiir biçimlerini sistematik olarak analiz etmekle kalmamış, aynı zamanda Rus-Kazak edebî etkileşimlerine dair derinlikli bir perspektif sunmuştur. Ahmetov, Abay ve Muhtar Awezov gibi klasikleşmiş isimlerin yanı sıra çeviri edebiyatının Kazak şiirine etkilerini de inceleyerek bu alanda öncü bir bakış geliştirmiştir. Geleneksel ile modern arasındaki geçiş şiir dili, ritmik yapı ve ifade kalıpları üzerinden irdeleyen çalışmaları, Kazak edebiyatının estetik ve yapısal kimliğini anlamak isteyen araştırmacılar için temel kaynaklar arasında değerlendirilmektedir.

Ahmetov’un, dil ve Kazak halk edebiyatı alanında yaptığı bilimsel araştırma ve çalışmalar neticesinde ünlü ülke sınırlarını da aşmıştır. Yabancı ülkelerle Kazak Dostluk Derneği, Sovyet Barış Komitesi, “Bilgi” ve “Vatan” dernekleri üyesi, Bilimler Akademisi İnsani ve Sosyal Bilimler Departmanı Bürosu üyesi, Awezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Al-Farabi Kazak Devlet Ulusal Üniversitesi ve Kırgız Devlet Üniversitesi’nde Uzman Akademik Kurul üyesi olarak görev yapmıştır.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar %100.

Etik Komite Onayı: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Finansal Destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Ahmetov, Zaki. (1997). “Abay Yolu Epopesinin Yazılış Tarihi”. (Çev. Zeyneş, İsmail; Ahmet, Güngör) *Muhtar Awezov Hakkında Makaleler*, Ankara: Bilig Yayınları.
- Jan Assmann (2001). *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, (Çev. Ayşe Tekin), Ayrıntı Yayınları.
- Jirmunskiy, Viktor, Maksimoviç. (1965). *Türk Halklarının Destanları ve Şiir Sanatı*. Moskova: Nauka Yayınları.
- Koshenova, Totı, (Temmuz 2016). “Абайдағы Сөз Бейнелілігі Және Академик Заки Ахметов”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. C. 4, S. 9.
- Ананьева, Светлана (2018). “Казахская и русская классика в трудах академика З. Ахметова: типология в взаимодействии”. Мүтанов, F. M., *Заки Ахметов*, Алматы, Әл Фараби атындағы Қаз ҰУ.
- Ахметов, З (1995). *Абайдың ақындық әлемі*. Алматы. Ана тілі.
- Ахметов, З. (1973). *Өлең сөздің теориясы*, “Мектеп” Баспасы, Алматы, (<https://kazneb.kz/ru/bookView/view?brId=1173241&simple=true#> [Erişim tarihi: 21.04.2025]).
- Давлетбекова, А. Д. Инашева, Г (1994). *Заки Ахметович Ахметов*. Алма-Ата, Материалы к био-библиографии ученых Казахстана.
- Жанғара Дәдебаев, “Зәки Ахметов”, (<https://abai.kaznu.kz/wp-content/uploads/%D0%97%D3%99%D0%BA%D0%B8%D0%90%D1%85%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B2.pdf> [Erişim tarihi: 17.04.2025]).
- Кошанов, А.К. (Бас редактор), Қорабаев С. С. (1998). Т.В Вдовухина, (Құрастырушылар), Заки Ахметович Ахметов, Министерство-Навки академия наук республики казахстан, “Ғылым”, Алматы, (<https://kazneb.kz/ru/bookView/view?brId=1155541> [Erişim tarihi: 21.04.2025]).
- Қызырбекқызы, Балнұр, “Научное наследие Заки Ахметова”, (https://adebiportal.kz/ru/news/view/naucnoe-nasledie-zaki-axmetova_24577 [Erişim tarihi: 22.04.2025]).
- Піралиева, Гүлзия (2018). “Қарағайымдылық-рухани әдеміліктің басты шарты”. Мүтанов, F. M., *Заки Ахметов*. Алматы: Әл Фараби атындағы Қаз ҰУ.